आमचे प्रेरणास्थान
श्रीआचार्यरत्न देशभूषण शिक्षण प्रसारक मंडळाचे चेअरमन व कोल्हापुरातील नामवंत ज्येष्ठ विधिज्ञ मा. के. ए. कापसे साहेब व संस्थेचे कार्यवाह मा. मोहन गरगटे साहेब यांना मन:पूर्वक अर्पण

डॉ. शशिकांत अन्नदाते
स्वाती शेटे

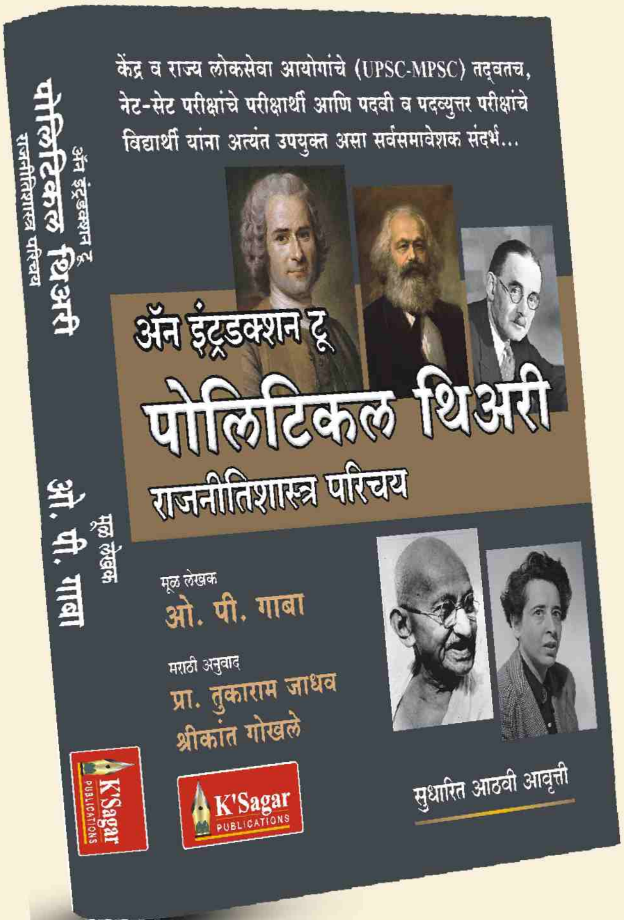
केंद्र व राज्य लोकसेवा आयोगांचे (UPSC-MPSC) तद्वतच,
नेट-सेट परीक्षांचे परीक्षार्थी आणि पदवी व पदव्युत्तर परीक्षांचे
विद्यार्थी यांना अत्यंत उपयुक्त असा सर्वसमावेशक संदर्भ...
अ‍ॅन इंट्रडक्शन टू
पोलिटिकल थिअरी
राजनीतिशास्त्र परिचय
मूळ लेखक
ओ. पी. गाबा
मराठी अनुवाद
प्रा. तुकाराम जाधव
श्रीकांत गोखले
K'Sagar PUBLICATIONS
सुधारित आठवी आवृत्ती

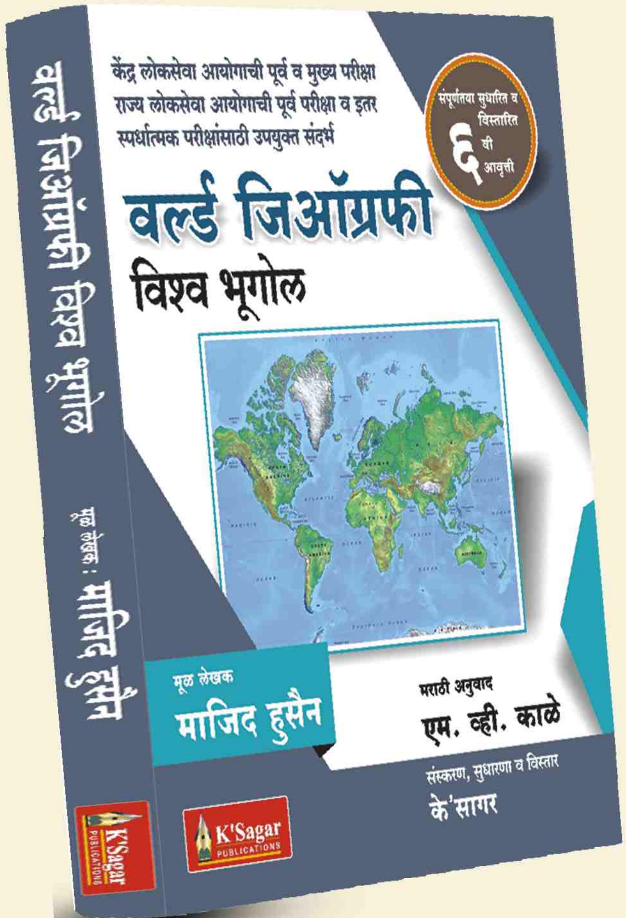
केंद्र लोकसेवा आयोगाची पूर्व व मुख्य परीक्षा
राज्य लोकसेवा आयोगाची पूर्व परीक्षा व इतर
स्पर्धात्मक परीक्षांसाठी उपयुक्त संदर्भ
संपूर्णतया सुधारित व विस्तारित ६ वी आवृत्ती
वर्ल्ड जिऑग्रफी
विश्व भूगोल
मूळ लेखक
माजिद हुसैन
मराठी अनुवाद
एम. व्ही. काळे
संस्करण, सुधारणा व विस्तार
के'सागर
K'Sagar PUBLICATIONS

UPSC-MPSC Mains
समाजशास्त्र या वैकल्पिक विषयाच्या दोन्ही पेपरच्या
अभ्यासक्रमानुसार रचना केलेला संदर्भ
मूळ लेखक
डॉ. विद्याभूषण
डॉ. डी.आर.सचदेव
२०२३च्या नवीन अभ्यासक्रमानुसार
अ‍ॅन इंट्रडक्शन टू
सोशिओलॉजी
समाजशास्त्र परिचय
मराठी अनुवाद
डॉ. सुधा काळदाते
प्रा. पी. के. कुलकर्णी
राज्यसेवा मुख्य परीक्षेतील
सामान्य अध्ययनाच्या पहिल्या
पेपरमधील संबंधित घटकासाठी व
नेट-सेट परीक्षेसाठी उपयुक्त
K'Sagar PUBLICATIONS

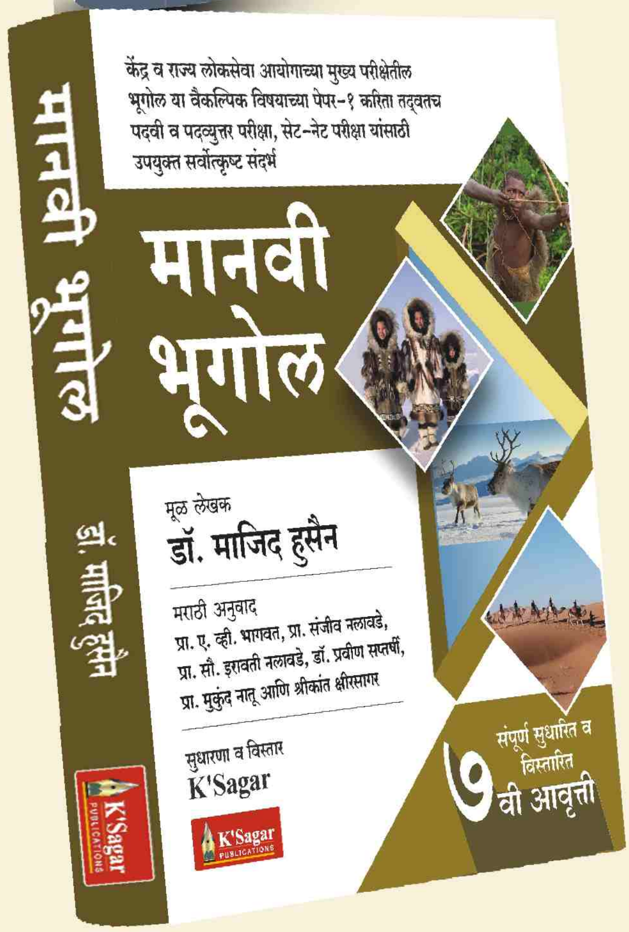
केंद्र व राज्य लोकसेवा आयोगाच्या मुख्य परीक्षेतील
भूगोल या वैकल्पिक विषयाच्या पेपर-१ करिता तद्वतच
पदवी व पदव्युत्तर परीक्षा, सेट-नेट परीक्षा यांसाठी
उपयुक्त सर्वोत्कृष्ट संदर्भ
मानवी
भूगोल
मूळ लेखक
डॉ. माजिद हुसैन
मराठी अनुवाद
प्रा. ए. व्ही. भागवत, प्रा. संजीव नलावडे,
प्रा. सौ. इरावती नलावडे, डॉ. प्रवीण सप्तर्षी,
प्रा. मुकुंद नातू आणि श्रीकांत क्षीरसागर
सुधारणा व विस्तार
K'Sagar
संपूर्ण सुधारित व विस्तारित
७ वी आवृत्ती
K'Sagar PUBLICATIONS

संपूर्ण बालमानसशास्त्र व अध्यापनशास्त्र

TET व CTET
पेपर १ व पेपर २

10e

‘शिक्षक अभियोग्यता’
घटकावर विशेष प्रकरण

डॉ. शशिकांत अन्नदाते
MA, (History, Marathi, Hindi) MEd (First Rank),
NET, SET (Edu. & Hist.) , DSM, PhD (Edu.)

स्वाती शेटे BSc, MA, DEd

K'Sagar
PUBLICATIONS

संपूर्ण अभ्यासक्रमाचा परामर्श
विश्लेषणात्मक व परीक्षाभिमुख
नवीन धर्तीवरील वस्तुनिष्ठ प्रश्न

Published By
Sau. Shobhadevi Kshirsagar
K'Sagar Publications
'Suvarna Shilpa', 444/1 Shaniwar Peth,
Adjacent to Rajmachikar Flour Mill,
Near Dakshinabhimukhi
Maruti Temple, Pune - 411 030.
☎ 24450125, 24455435 9823118810
Email : customer@ksagar.com
sales@ksagar.com
website : www.ksagar.com

© K'Sagar Publications, Pune : 2014

Revised & Enlarged Tenth Edition : 2025
ISBN : 978-81-940501-0-0

The name K'Sagar is registered under the trade marks Act, 1999

Printed at
A. R. Printers
Mangalwar Peth, Pune.

Typesetting
K'Sagar Publications, Pune

Cover Design
K'Sagar Publications, Pune

Price : 575/-

Our Firms

K'Sagar's House of Books
39/1, Durga Chambers, Jogeshwari Mandir Lane,
Pune - 411002. ✆ (020) 24483166
9923906500 8087722277

K'Sagar Book Centre
Nutan Classic, 639 Narayana Peth,
Appa Balwant Chowk, Pune - 411030.
✆ (020) 24453065 9823121395 9545567862/63

K'Sagar's House of Books
Satya-ganesh Sankul, (Saraswati Nivas)
122, Budhwar Peth, Jogeshwari Mandir Lane,
Pune - 411002. ✆ (020) 24465650 9923810566

Due care has been taken to ensure that the information provided in this book is correct. However, the authors and the publishers bear no responsibility for any damage resulting from any inadvertent omission or inaccuracy in the book.

के'सागरीय...

शिक्षण हक्क अधिनियम, २००९ अनुसार शिक्षक म्हणून नोकरी करण्यासाठी टीईटी परीक्षा अनिवार्य करण्यात आली आहे. त्यानुसार केंद्र स्तरावर सीबीएसई संस्थेकडून सीटीईटी परीक्षा व राज्य स्तरावर महाराष्ट्र राज्य परीक्षा परिषदेकडून टीईटी परीक्षा घेतली जाते. या परीक्षेच्या पेपर एक व पेपर दोन यांमध्ये बालमानसशास्त्र व अध्यापनशास्त्र पेपर समाविष्ट आहे. त्याचप्रमाणे MPSC कडून महिला व बालविकास अधिकारी परीक्षा घेतली जाते, त्यामध्ये बालविकासशास्त्र आणि मानसशास्त्र हे दोन विषय अंतर्भूत आहेत.

सीटीईटी/टीईटी आणि महिला व बालविकास अधिकारी या दोन्ही परीक्षांचा अभ्यासक्रम लक्षात घेऊन डॉ. शशिकांत अन्नदाते व स्वाती शेटे यांनी 'संपूर्ण बालमानसशास्त्र व अध्यापनशास्त्र' (१० वी आवृत्ती) हा संदर्भ साकारला आहे. प्रस्तुत ग्रंथाच्या यापूर्वीच नऊ आवृत्त्या प्रकाशित झाल्या आहेत. यावरून या ग्रंथाची विद्यार्थिप्रियता लक्षात येते. डॉ. शशिकांत अन्नदाते यांनी प्रस्तुत प्रस्तुकाची रचना करताना प्रकरणनिहाय माहिती आणि वस्तुनिष्ठ प्रश्न अशी मांडणी केली आहे.

प्रस्तुत ग्रंथाचे लेखन करण्यासाठी श्री. आचार्य-रत्न देशभूषण शिक्षण प्रसारक मंडळाचे चेअरमन, मा. ॲड. के. ए. कापसे साहेब, संस्थेचे सचिव मा. मोहन गरगटे साहेब व प्राचार्य डॉ. राजेंद्र लोखंडे यांनी प्रोत्साहन दिल्याचे डॉ. अन्नदाते नमूद करतात.

विद्यार्थिप्रिय लेखक डॉ. शशिकांत अन्नदाते यांनी साकारलेला हा ग्रंथ निश्चितच आपणास यशोशिखरापर्यंत घेऊन जाईल.

यशोदायी शुभेच्छांसह !

आपलाच
व्ही. एस. क्षीरसागर
(K'Sagar)

अनुक्रमणिका

१. बालमानसशास्त्र — ९

- बालमानसशास्त्र अर्थ व व्याख्या
- बालमानसशास्त्राचे शास्त्रपूर्व सिद्धान्त
- बालमानसशास्त्राचा उगम, विकास व संशोधने
- बालमानसशास्त्राचे महत्त्व व उद्दिष्टे
- मानसशास्त्र–वास्तववादी शास्त्र
- मानसशास्त्राचा विकास
- मानसशास्त्रातील प्रमुख संप्रदाय
- शैक्षणिक मानसशास्त्र
- बालमानसशास्त्राच्या अभ्यासपद्धती
- अभ्यास पद्धतीचे वर्गीकरण
- वस्तुनिष्ठ प्रश्न

२. बालविकास — ५६

- विकासाच्या उपपत्ती
- वस्तुनिष्ठ प्रश्न

३. अध्ययन — ७१

- अध्ययनाची संकल्पना
- अध्ययनाचे स्वरूप व वैशिष्ट्ये
- अध्ययनाचे सिद्धान्त
- अध्ययन उपपत्ती
- अध्ययनावर परिणाम करणारे घटक
- अध्ययन संक्रमण
- अध्ययन संक्रमणाचे प्रकार
- प्रेरणा
- वस्तुनिष्ठ प्रश्न

४. बुद्धिमत्ता व बुद्धिमत्तेचे सिद्धान्त — ८४

- बुद्धिमत्ता व्याख्या
- बुद्धिमत्तेच्या उपपत्ती
- बहुआयामी सिद्धान्तानुरूप शिक्षण–व्यवस्थेचे स्वरूप
- बुद्धिमापन
- बुद्धिमापन चाचण्या
- बुद्धिगुणांकाचे वितरण
- वेश्लरच्या प्रौढ बुद्धिमापन चाचणीमधील बुद्धिगुणांकाचे वितरण
- वस्तुनिष्ठ प्रश्न

५. व्यक्तिमत्त्व — १०४

- संकल्पना व अर्थ
- व्यक्तिमत्त्वावर परिणाम करणारे घटक
- व्यक्तिमत्त्व उपपत्ती
- व्यक्तिमत्त्वमापन
- संरक्षण यंत्रणा
- अभिरुची, अभिवृत्ती, अभियोग्यता
- संवेदना, अवबोध
- प्रतिमा, कल्पना, संबोध
- वस्तुनिष्ठ प्रश्न

६. व्यक्तिभेद — ११६

- व्यक्तिभेदाचा अर्थ
- व्यक्तिभेदांचे प्रकार
- व्यक्तिभेदाची कारणे
- व्यक्तिभेदात शिक्षकाची भूमिका
- वस्तुनिष्ठ प्रश्न

७. स्मरण व विस्मरण — १२४

- अर्थ व संकल्पना
- स्मरणाचे घटक
- ग्रहण
- ग्रहणाच्या पद्धती
- धारणा
- स्मरण
- विस्मरण

८. अवधान व अभिरुची — १२६

- अवधानाचा अर्थ
- अवधानाची वैशिष्ट्ये

- अवधानाचे प्रकार
- अवधानावर परिणाम करणारे घटक
- अवधानाशी संबंधित काही महत्त्वपूर्ण संकल्पना
- अवधान प्रक्रियेचे शैक्षणिक महत्त्व
- अभिरुचीचा अर्थ
- अभिरुचीचे शैक्षणिक महत्त्व

९. भाषाविकास — १२८
- भाषाविकासाची संकल्पना
- भाषाविकासाचे स्वरूप
- भाषाविकाससंबंधी संशोधने
- भाषाविकासासाठी आवश्यक बाबी
- भाषाविकासावर परिणाम करणारे घटक
- वस्तुनिष्ठ प्रश्न

१०. सर्वसमावेशक शिक्षण व विशेष बालकांच्या गरजा — १३३
- समावेशक शिक्षणाची संकल्पना
- समावेशक शिक्षणाचा विकास
- सर्वसमावेशक शिक्षणाची वैशिष्ट्ये
- वैयक्तिक शिक्षण कार्यक्रम
- वैयक्तिक शिक्षण कार्यक्रमात समाविष्ट घटक
- सर्वसमावेशक शिक्षणाचे फायदे
- विशेष गरजा असणाऱ्या बालकांचे शिक्षण
- विशेष बालकांची व्याख्या
- शारीरिक अक्षमता
- बौद्धिक अक्षमता
- सर्वसमावेशक शिक्षणाचा विकास
- समावेशक शिक्षणाची उद्दिष्टे
- समावेशक शिक्षणाचा लक्ष्यगट
- समावेशक शिक्षणात शिक्षकाची भूमिका
- मतिमंद बालके
- अस्थिव्यंग बालके
- असामान्य बालके
- स्वमग्नता
- वस्तुनिष्ठ प्रश्न

११. भावना — १५४
- संकल्पना व अर्थ
- भावनिक स्थितीमुळे होणारे बदल
- मूलभूत मानवी भावना व सिद्धान्त
- बालकाच्या भावनांचा विकास
- भावना विकासात शाळेची भूमिका

१२. जीन पियाजे, लॉरेन्स कोहलबर्ग व लेव्ह व्यागोटस्की — १५७
- बोधात्मक विकासाची उपपत्ती
- पियाजेच्या उपपत्तीचे शैक्षणिक महत्त्व
- कोहलबर्गची नैतिक विकासाची उपपत्ती
- लेव्ह व्यागोटस्कीचे प्रमुख विचार
- वस्तुनिष्ठ प्रश्न

१३. बालकेंद्रित व प्रगतिशील शिक्षण — १७१
- बालकेंद्रित शिक्षणाचा अर्थ
- बालकेंद्रित शिक्षणाची सद्य:स्थिती
- बालकेंद्रित शिक्षणाचे सिद्धान्त
- बालकेंद्रित शिक्षणाची कार्यवाही
- प्रगतिशील शिक्षणाची तत्त्वे
- प्रगतिशील शिक्षणाची कार्यवाही

१४. मानसिक आरोग्य — १७४
- संकल्पना व अर्थ
- मानसिक आरोग्याची लक्षणे
- मानसिक आरोग्य बिघडण्याची कारणे
- मानसिक संघर्ष
- मानसिक आरोग्याची जोपासना

१५. अध्यापनाच्या विविध पद्धती — १७६
- अध्यापन
- अध्यापन– अर्थ व संकल्पना
- अध्यापन प्रक्रियेचे स्वरूप
- अध्यापनाची उद्दिष्टे
- अध्यापनासाठी मूलभूत आवश्यक बाबी
- अध्ययनकर्त्याची वैशिष्ट्ये
- अध्यापनावर परिणाम करणारे घटक
- अध्यापन पद्धती

■ अध्यापनाची विविध पद्धती
■ अध्यापनाची सूत्रे
■ शिक्षणाची संकल्पना
■ शिक्षणाचे प्रकार
■ शिक्षण द्विकेंद्री आणि त्रिकेंद्री प्रक्रिया
■ अभ्यासक्रम रचनेच्या पद्धती
■ अध्यापनाचे स्तर
■ अध्यापनाचा स्मृती स्तर, आकलन स्तर व चिंतन स्तर यांचा तुलनात्मक अभ्यास
■ पारंपरिक व आधुनिक माहिती व संप्रेषण
■ तंत्रज्ञानाची साधने
■ अध्यापन पद्धतींचे प्रकार
■ ऑफलाइन व ऑनलाइन
■ शिक्षण पद्धती व त्यांमधील फरक
■ दृक–श्राव्य साधने
■ अध्ययन अनुभव शंकू
■ संगणक साहाय्यित अनुदेशन
■ अध्यापन प्रतिमानाची संकल्पना
■ अध्यापन पद्धती व अध्यापन प्रतिमाने यातील फरक
■ अध्यापन प्रतिमानाची वैशिष्ट्ये
■ आधुनिक अध्यापन प्रतिमानांचे वर्गीकरण
■ अध्ययन – अध्यापनविषयक चले
■ वस्तुनिष्ठ प्रश्न

१६. शैक्षणिक मूल्यमापन २३०

■ शैक्षणिक मूल्यमापन
■ मूल्यमापनाचे प्रकार
■ मूल्यमापन साधनांचे निकष
■ मूल्यमापनाची साधने
■ मूल्यमापनाचा नवीन दृष्टिकोन
■ अध्यापन नियोजन
■ निवड आधारित श्रेयांक प्रणाली
■ मूल्यमापन प्रणालीतील नवीन विचारप्रवाह
■ सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन
■ अध्ययन निष्पत्ती
■ अध्ययन निष्पत्तीतील उणिवा दूर करण्यासाठी विद्यार्थ्यांना पूरक मार्गदर्शन
■ वस्तुनिष्ठ प्रश्न

१७. शालेय आंतरक्रिया २६१

■ समूह

१८. बालकाचे समाजीकरण २६३

■ समाजीकरण म्हणजे काय?
■ समाजीकरणाची तत्त्वे
■ समाजीकरणाची वैशिष्ट्ये
■ समाजीकरणाची माध्यमे
■ शिक्षकाची समाजीकरणात भूमिका

१९. पूर्वशालेय शिक्षण २६५

■ पूर्वशालेय शिक्षणाची उद्दिष्टे
■ पूर्वशालेय शिक्षणाचे महत्त्व
■ शिशुशाळा
■ माँटेसरी पद्धती
■ नूतन बालशिक्षण पद्धती
■ बालवाडी
■ अंगणवाडी
■ विकासवाडी प्रकल्प

२०. ज्ञानरचनावाद २७०

■ ज्ञानरचनावादी शिक्षण प्रक्रिया
■ ज्ञानरचनावादाची गृहीतके
■ ज्ञानरचनावादी शिक्षणाची तत्त्वे
■ ज्ञानरचनावादी अध्यापनाची तत्त्वे
■ ज्ञानरचनावादाची अध्यापन पद्धती व तंत्रे
■ ज्ञानरचनावाद व पाठ्यपुस्तक
■ ज्ञानरचनावाद व मूल्यमापन
■ वस्तुनिष्ठ प्रश्न

२१.	**विचारप्रक्रिया**	२८१
	■ वस्तुनिष्ठ प्रश्न	
२२.	**राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, २०२० प्रमुख वैशिष्ट्ये व शालेय शिक्षणविषयक विस्तारित तरतुदी**	२८९
	■ राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० महत्त्वपूर्ण बाबी ■ राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मधील शालेय शिक्षणविषयक विस्तारित तरतुदी ■ वस्तुनिष्ठ प्रश्न	
२३.	**शिक्षक अभियोग्यता संकल्पना**	३०७
	■ अभियोग्यता अर्थ ■ अभियोग्यतेच्या व्याख्या ■ अभियोग्यतेसंबंधी मूलभूत गृहीतके ■ अभियोग्यता चाचणी तयार करण्याची पद्धती, ■ शिक्षक अभियोग्यतेची संकल्पना ■ शिक्षक अभियोग्यतेची क्षेत्रे ■ उत्तम शिक्षकाची गुणवैशिष्ट्ये ■ शिक्षकाच्या गुणवैशिष्ट्यांसंबंधी संशोधने ■ महत्त्वाचे वस्तुनिष्ठ प्रश्न	
२४.	**बालमानसशास्त्रातील मानसशास्त्रज्ञांचे महत्त्वपूर्ण योगदाने**	३३६
२५.	**बालमानसशास्त्र व शैक्षणिक मानसशास्त्रातील महत्त्वपूर्ण संकल्पनांचा अर्थ**	३४२
२६.	**पूर्वीच्या प्रश्नपत्रिकेतील बालमानसशास्त्र प्रश्न २०१३ ते २०२१**	३५६

लेखक परिचय

डॉ. शशिकांत श्रीधर अन्नदाते.

महावीर महाविद्यालय, कोल्हापूर (स्वायत्त) येथे बीए, बीएड विभागात सहायक प्राध्यापक म्हणून जुलै, २०१० पासून कार्यरत.

डॉ. शशिकांत अन्नदाते यांचे शिक्षण एमए (इतिहास), एमए (मराठी) व एमए (हिंदी), एमएड, नेट-सेट (शिक्षण शास्त्र व इतिहास), पीएचडी (शिक्षणशास्त्र), डीएसएम पर्यंत पूर्ण झाले आहे.

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड येथील एमएड परीक्षेत २००७ मध्ये ते विद्यापीठातून सर्वप्रथम आले आहेत.

महाविद्यालयातील इतिहास व शिक्षणशास्त्र अभ्यास मंडळाचे ते सदस्य आहेत.

महावीर स्पर्धा परीक्षा केंद्राचे ते प्रमुख आहेत. त्यांनी स्पर्धा परीक्षा केंद्राच्या माध्यमातून नेट-सेट परीक्षा, पीएचडी प्रवेश परीक्षा, शिक्षक अभियोग्यता परीक्षा आणि महिला व बालविकास अधिकारी परीक्षेच्या राज्यस्तरीय कार्यशाळांचे आयोजन करून विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले आहे.

महाराष्ट्रातील विविध विद्यापीठे व महाविद्यालयात त्यांनी नेट-सेट, पीएचडी प्रवेश परीक्षा, टीईटी इत्यादी परीक्षांबाबत मार्गदर्शन केले आहे.

त्यांनी राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय व राज्यस्तरीय परिषदा व चर्चासत्रे यांत १०० हून अधिक ठिकाणी सहभाग घेतला असून त्यांचे ५० शोधनिबंध प्रकाशित झाले आहेत.

त्यांना अध्यापनाची आवड असून त्यांचे लेखन साध्या-सोप्या भाषेत आहे. स्पर्धा परीक्षेतील विद्यार्थिप्रिय लेखक म्हणून त्यांना ओळखले जाते. त्यांनी पत्नी स्वातीसमवेत स्पर्धा परीक्षांच्या एकूण ४८ पुस्तकांचे लेखन केलेले आहे.

त्यांची संपूर्ण बालमानसशास्त्र व अध्यापनशास्त्र (दहावी आवृत्ती), नेट-सेट पेपर पहिला (आठवी आवृत्ती), पुस्तपालन व लेखाकर्म (सातवी आवृत्ती), केंद्रप्रमुख परीक्षा पेपर १ व २, शिक्षक अभियोग्यता परीक्षा संपूर्ण मार्गदर्शक ही पुस्तके शिक्षण क्षेत्रातील परीक्षांसाठी विद्यार्थ्यांना उपयुक्त ठरली आहेत.